

A SZOLGÁLTATÁSOK OSZTÁLYOZÁSA ÉS SZEREPÜK A REGIONÁLIS FEJLŐDÉSBN

(The classification of the service sector and it's role in the regional development)

RAFFAY ZOLTÁN

Igen sokáig egyes társadalomtudományok, de a közvélemény – ideszámítva a politikusokat és a médiát – is abban a hitben élt, hogy a termelés kizárólag mezőgazdasági és feldolgozóipari ártermelést jelent. A gazdaság rendszerének eme megközelítése helyett csak lassan nyer teret a nyugati társadalmakban a jelenkor gazdaságának valóságosabb szemlélete, amelyben a szolgáltatások (vagy másképpen a terciér szektor) a teljes termelésből és foglalkoztatásból mintegy kétharmados arányban részesednek – és ez az arány továbbra is egyre növekszik (1. táblázat).

1. TÁBLÁZAT

A szolgáltató szektor részesedése az aktív népességben belül az OECD országokban, 1966–1989 (%)

(The share of the service sector inside the active people, in the OECD, 1966-1989)

	1966	1970	1975	1980	1985	1989
Kanada	57.5	61.4	64.6	66.0	69.5	70.1
USA	58.3	61.1	65.3	65.9	68.8	70.5
Észak-Amerika	58.2	61.1	65.2	65.9	68.9	70.4
Japán	45.1	46.9	51.5	54.2	56.4	58.2
Ausztrália	53.3	55.0	59.4	62.4	66.2	68.0
Új-Zéland	48.1	48.6	53.5	55.4	56.5	64.3
Ausztria	41.1	44.0	46.6	49.3	52.9	55.1
Belgium	49.2	52.5	56.5	62.1	66.7	68.7
Dánia	48.6	50.7	58.8	62.4	65.2	66.9
Finnország	38.3	42.8	49.0	51.8	56.5	60.2
Franciaország	43.9	47.2	51.1	55.4	60.4	63.5
NSZK	41.3	42.9	47.6	51.0	54.5	56.5
Görögország	30.4	34.2	36.8	39.5	43.7	47.1
Izland	45.5	46.9	49.5	51.4	55.8	59.2
Írország	40.7	43.1	45.8	49.2	55.2	56.5
Olaszország	37.8	40.3	44.1	47.8	55.2	58.2
Luxemburg	41.6	46.3	49.6	56.6	61.9	65.4
Hollandia	52.1	54.9	59.4	63.6	67.0	68.8
Norvégia	46.5	48.8	56.1	61.9	65.4	68.1
Portugália	30.9	37.1	32.3	36.1	42.2	45.7
Spanyolország	35.7	37.4	39.6	44.6	49.9	54.0
Svédország	48.3	53.5	57.1	62.2	65.3	67.0
Svájc	42.1	45.4	50.2	55.0	48.3	59.3
Törökország	17.5	17.9	21.3	26.2	27.7	29.5
Egyesült Királyság	50.0	52.0	56.8	59.7	65.8	68.4
OECD-Európa	40.5	42.9	46.6	50.6	55.0	57.6
EGK	42.6	45.0	48.9	52.7	57.8	60.7
OECD összesen	46.6	49.3	53.5	56.6	60.3	62.5

Forrás: Soy, 1994. 274. o.

A klasszikus nézet szerint a szolgáltatások nem játszanak jelentős szerepet a gazdaságban, nem hoznak létre új értéket, hanem parazitaként felélik a más szektorokban megtermelt értékeket. Századunk harmincas éveitől azonban kezdtek felfigyelni arra, hogy amint egy társadalom gazdagodik, egyre többet költ szolgáltatásokra és az új munkahelyek egyre nagyobb részben a terciér szektorban jönnek létre, nem pedig a hagyományos feldolgozóipari szektorban. Az 1970-es évek elején, a jóléti társadalmak megjelenésével Bell (1973) már a „posztindusztriális társadalom” eljöveteléről beszél, ahol a legnagyobb gazdasági szektor az egészségügyi, rekreációs, oktatási és kulturális szolgáltatások¹.

Bell nézetei nem találtak széles körben elfogadásra. Ellenzői (Baumol, Skolka és Gershuny) azzal érveltek, hogy a szolgáltató szektorban a munkaerő termelékenységének növekedése semmiképpen sem érheti el a többi szektorban tapasztalható szintet (ennek legfontosabb okát abban látták, hogy a szolgáltatások előállítóinak és fogyasztóinak térben egymás közelében kell lenniük). Baumol és Kaldor egyenesen káros jelenségnek tartotta a nyugati társadalmakban erősödő dezindusztrializációs folyamatot: véleményük szerint az alacsony termelékenységű szolgáltató tevékenységek terjedése lelassítja, sőt megállítja a gazdaság növekedését. Mivel az alacsony termelékenység miatt a szolgáltatásokat igen magas áron tudják csak előállítani a formális gazdaságban, az emberek inkább a háztartásokon belül, saját maguk állítják elő őket (Skolka és Gershuny véleménye szerint), így a szolgáltató társadalom helyett helyesebb „önkiszolgáló társadalomról” beszélni (Illeris 1989).

A szolgáltatások kutatása az 1980-as évekig szinte kizárólag a végső fogyasztók, a háztartások számára kínált szolgáltatások vizsgálatára szorítkozott (amelyek az összes megtermelt szolgáltatás legnagyobb részét teszik ki), az évtized második felében azonban a figyelem egyre inkább a termelő szolgáltatások felé fordult: azon „köztes” szolgáltatások felé, amelyeket mind az ártermelésben, mind a fogyasztói szolgáltatások előállításában felhasználnak. A nyugati társadalmakban jelenleg a termelő szolgáltatások az a szektor, amely növekedése meghaladja az összes többi ágazatét. Amint a termelő vállalatok áttérnek a fordista típusú tömegtermelésről, a szabványosított javak előállításáról a különböző piaci szegmensek gyorsan változó keresletét kielégíteni képes, testreszabott, rugalmasabb termelésre, szükségszerűen és rendkívüli mértékben megnőtt a K+F, a képzés, oktatás, vállalatirányítás, tervezés és marketing-tevékenységek jelentősége a termelési folyamatban. A posztfordista társadalmakban a termelő szolgáltatások kulcsfontosságú szektorrá váltak.

A szolgáltatások meghatározása

A Magyar Értelmező Kéziszótárban a következő definíciót olvashatunk a „szolgáltatás” címszó alatt:

„**Szolgáltatás:** ... 2. A lakosság szükségleteit kielégítő, de új terméket létre nem hozó gazdasági tevékenység” (Magyar Értelmező Kéziszótár 1982).

Számos magyar közgazdasági és egyéb szakszótár (Gazdaságpolitikai Kéziszótár 1966, 1976, 1983, Közgazdasági ABC 1973, Közgazdasági ABC mezőgazdákknak 1967, Közgazdasági Kislexikon 1987, Világgazdasági Kéziszótár 1994) a szolgáltatások azon tulajdonságát emeli ki, miszerint olyan társadalmilag rendszeresen kifejtett tevékenységek, amelyek új anyagi termékeket nem hoznak létre, de azok használati értékét helyreállítják vagy növelik, előállításukat, felhasználásukat, fogyasztásukat közvetlenül vagy közvetve

megkönnyítik. Kiemelik továbbá, hogy a tevékenység folyamata és felhasználása időben és térben egybeesik. (A szolgáltatások ágazati bontásánál azonban már nem minden esetben azonos a véleményük.)

A „szolgáltatás” szó angol és francia megfelelője, a „service” a latin „servus = szolga” szóból ered. Illeris (1989) négy jelentését sorolja fel:

1. segítség, haszon, előny, használat,
2. nem anyagi természetű termék,
3. olyan eszköz, amelyet egy szolgáltatás előállításakor felhasználnak,
4. maga a szolgáltatás tevékenysége: olyan munka, amely során szolgáltatás jön létre.

A *Longman Dictionary of Business English* a „szolgáltatás” szó második jelentéseként a következőt írja: „rendszeres ellátás valamivel, ami segíti a közösséget, és közigényt elégít ki”.

A *Macmillan Dictionary of Modern Economics* (Modern Közgazdaságtan Ismerettára) című kötetben a szolgáltatások közgazdasági megközelítésével találkozunk. Eszerint „közgazdasági értelemben szolgáltatás minden olyan funkció vagy feladat, amelyet végrehajtanak és amelyre létezik kereslet és így van ára. Időnként úgy hivatkoznak rájuk, mint a nem fizikai javakra; egyik jellegzetességük, hogy a termelés helyén fogyasztják el. Általában nem szállíthatók, így ellenállnak az arbitrázsnek abban az értelemben, hogy nem lehet a szolgáltatást valahol megvenni, majd egy másik áron máshol továbbadni.”

A hétköznapi életben a „szolgáltatás” fogalmán szinte kizárólag olyan tevékenységeket értünk, amelyek életünket könnyebbé, kellemesebbé teszik: a javító- és tisztító tevékenységet, a fodrászt stb., azaz a szolgáltatások „klasszikus” formáit, a személyes és háztartási szolgáltatásokat.

A szolgáltatások jellemzői

A hagyományos termékekkel összehasonlítva, a szolgáltatásoknak számos olyan jellemző tulajdonságuk van, amelyek alapján különböznek a mezőgazdaság vagy ipar által előállított cikkektől. Ezek a következők:

- Egy szolgáltatás előállítása és elfogyasztása általában egy időben történik, nem lehetséges a szolgáltatásokat tárolni vagy birtokolni;
- A mezőgazdasággal és az iparral összehasonlítva *nem termelékeny* (Adam Smith és Karl Marx nézete szerint): csak használati értéke lehet, de hozzáadott értéke nem, így nem járulhat hozzá a tőkefelhalmozáshoz²;
- A fogyasztó aktívan részt vesz a termék előállításának folyamatában (kivéve a tisztán közösségi szolgáltatásokat és egyes információs szolgáltatásokat);
- *Munkaerő-intenzív* (mára azonban a szolgáltatások jelentős része *tőkeintenzívvé vált*);
- Általában korlátozott mértékben érvényesülnek csak a méretgazdaságossággal járó előnyök;
- Fontos és szükséges a fogyasztóval való személyes kapcsolattartás (amely a közlekedési és távközlési infrastruktúra alacsonyabb fejlettségi szintjein egyben a fogyasztóhoz való térbeli közelség szükségességét is jelentette);
- A szolgáltató tevékenységek előnyben részesítik a „központi helyeket”;
- Magas a jövedelemrugalmasságuk;
- Általában „fehérgalléros”, képzett munkaerőt igénylő, viszonylag stabil feltételeket biztosító munkahelyek.

Vannak bizonyos termékek vagy tevékenységek, amelyek határeseteket jelentenek a szekunder és terciér tevékenységek között. Ilyenek például:

- a közművek, amelyek Európában a szekunder, míg Észak-Amerikában a terciér szektorba tartoznak,
- olyan tevékenységek, amelyek alapvetően a szekunder szektor részei, de javító, karbantartó munkákat is végeznek (pl. építőipar),
- a különböző hordozókon (pl. CD-n, mágneslemezen, kazettán, papíron stb.) tárolt információs szolgáltatások: ezek nem tipikus szolgáltatások abból a szempontból, hogy a fogyasztó nem vesz részt előállításukban, hanem a kész terméket fogyasztja el, továbbá az információhordozók tárolhatók és birtokolhatók is; szolgáltatásnak amiatt tekinthetők, hogy információtartalmuk sokkal fontosabb és értékesebb, mint tárgyi megjelenésük,
- a lízing- és bérbeadási tevékenységek,
- kreatív jellegű, kézzelfogható terméket előállító tevékenységek (pl. szobrászat, festészet stb.).

Számos esetben egyre inkább elmosódik a termékek és szolgáltatások közötti különbség. Elég, ha a tömegkommunikációra vagy például az éttermekre gondolunk: mindkét esetben egy bizonyos terméket vásárolunk, amelynek létrehozásában azonban a befektetett tudás, információ sokkal fontosabb, mint maga a termék fizikai mivoltában. Az értékesebb fogyasztási cikkeket egyre inkább bizonyos szolgáltatásokkal együtt, csomagként értékesítik: pl. a számítástechnikában a hardvereket általában szoftverekkel együtt, csomagként kaphatjuk meg; az autószalokban kiválasztott gépkocsi karbantartásában, javításában, szervizelésében (már maga a szó is szolgáltatást jelent!) a kereskedő az értékesítés után is segítségünkre lesz.

A szolgáltató tevékenységek osztályozása

Alapvetően kétféle osztályozást különböztethetünk meg, a szolgáltatások ágazati és foglalkozás szerinti besorolását. Mindkettőn belül számos felosztás lehetséges, az alapul szolgáló kritériumoknak megfelelően. Végül egy új szempont szerint történő osztályozást mutatok be, (Illeris 1989) alapján.

A szolgáltatások ágazatok szerinti osztályozása

Alapul általában a NACE (Nomenclature des Activités dans le Communauté Européenne) vagy az ISIC (International Standard Industrial Classification) szolgál. Az osztályozás, amely jelen esetben a tevékenység fő outputja, vagy eredménye szerint történik, a következő:

- nagy- és kiskereskedelem, szállodák és éttermek, javítási tevékenységek;
- közlekedés és hírközlés;
- pénzügyi, biztosítási, üzleti szolgáltatások, bérbeadás;
- egyéb szolgáltatások: közigazgatás és védelem, higiéniai szolgáltatások és takarítás, oktatás és kutatás, egészségügyi és szociális szolgáltatások, szervezetek, szórakoztató és kulturális szolgáltatások, valamint személyes és háztartási szolgáltatások.

Szintén az outputot veszi figyelembe az az osztályozás, amely a *termelékenységet* méri és *Gadrey* nevéhez fűződik.

Katouzian a gazdasági fejlettség alapján osztályozott: eszerint léteznek *kiegészítő szolgáltatások* (pénzügy, közlekedés és szállítás, nagy- és kiskereskedelem stb.), *„új szolgáltatások”* (oktatás, egészségügy, szórakoztató és kulturális szolgáltatások, szállodák és éttermek stb.) és *„régis szolgáltatások”* (háztartási és személyes szolgáltatások).

Ennek az osztályozásnak a továbbfejlesztett változata *Browning és Singelmann* besorolása, amelynek alapja a *gazdaságban betöltött funkció* és a *felhasználó szektor*. Különbséget tesznek így *elosztási szolgáltatások, termelő szolgáltatások, szociális szolgáltatások és személyes szolgáltatások* között. Hasonló megközelítésre épül *Noyelle és Stanback* rendszere is.

A felhasználó szektor szerint a következőképpen osztályozhatók: *termelő szolgáltatások és háztartási szolgáltatások*, illetve van egy harmadik kategória, amelybe a „szükséges rossznak” tekintett közlekedés és kereskedelem, illetve a „tisztán közösségi szolgáltatások”³: az igazságügy, a rendőrség és a védelem kerülnek.

Boulianne és Thévoz osztályozása a gazdaság egészében vagy a *termelési rendszerben betöltött szerepre* alapul. Ennek megfelelően *forgalmazási, elosztási és szabályozási* szolgáltatásokat különböztettek meg.

Széles körben elterjedt osztályozási formák továbbá azok, amelyek a *tulajdonforma* (állami vagy privát) vagy a *piaci viszonyok* (piacon értékesített vagy sem) szerint különböztetik meg a szolgáltatásokat.

Érdeemes megemlíteni a *telephelyelmélet* és a „*gazdasági alap modell*” megközelítését. A telephelyelmélet és a „*gazdasági alap modell*” alapvető és nem alapvető tevékenységeket különböztetett meg egymástól. Az alapvető tevékenységek körébe azok tartoznak, amelyek az adott régióból termékeket exportáltak, míg a nem alapvető tevékenységek ezeket szolgálják ki. Mivel a gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán a szolgáltatások sokáig nem nélkülözheték a személyes kapcsolattartást a termelő és a fogyasztó között, a szállítási költségek pedig viszonylag magasak voltak, a szolgáltatásokat csak az adott régióon belül tudták értékesíteni, így azok nem voltak alapvető tevékenységnek tekinthetők. Mára ez a nézet az eredeti formájában nem állja meg a helyét: a technika (elsősorban számítástechnika) fejlődésével egyre könnyebb szolgáltatásokat exportálni, különösen az egyszerűbb, szabványosítható szolgáltató tevékenységek termékeit. A szolgáltatások közül így egyre több bekerül az „alapvető tevékenységek” kategóriába (*Illeris* 1996).

A szolgáltatások foglalkozás szerinti osztályozása

A szolgáltatások e szempont szerint történő osztályozására ez idáig kevesebb figyelmet fordítottak, mint az ágazati osztályozásra. Alapul szolgálhat erre az *ISCO (International Standard Classification of Occupations)*.

Számos kutató (például *Johnstad*) a termelési rendszerben betöltött szerepből kiindulva a következőképpen osztja fel a szolgáltató tevékenységeket:

- *elosztási szolgáltatások*: szállítás, távközlés és kereskedelem;
- *információs munkák*: közigazgatás, kutatás és művészetek, irodai munka stb.;
- *újratermelés*: egészségügy és szociális szolgáltatások.

Boulianne és Thévoz a termelő vállalatok funkcionális vizsgálatából indult ki, így különbséget tesznek *K+F, beszállítás és tárolás, szervezés, irányítás, karbantartás és értékesítés* között.

Gottmann nevéhez fűződik a kvaterner szektor fogalmának bevezetése. Célja az volt, hogy elkülönítse a gyors létszámnövekedést mutató nagyvárosi tevékenységeket. Abler és Adams ennek továbbfejlesztése során a gazdasági tevékenységeket öt szektorra osztotta fel, amelyek közül három szolgáltató ágazat: a terciér szektor, amely kézzelfogható termékekkel kapcsolatos szolgáltatásokat állít elő (szállítás és közlekedés, javítás), a kvaterner szektor, amely a rutinszerűen előállítható információk nagy tömegű termelését végzi: pénzügy, biztosítás stb., és végül a kviner szektor, amely feladata a nem rutinszerű, hanem testreszabott információ előállítás és a döntéshozatal: ilyen a kormányok tevékenysége.

Az osztályozás alapja a tevékenység tárgya is lehet. E szerint *áruról, információról* vagy *személyekről* beszélhetünk. Hill erre építi fel osztályozási rendszerét és

- termékekkel foglalkozó szolgáltatásokat (amelyek a termékek állapotát változtatják meg);
- személyekkel foglalkozó és végül
- tisztán közösségi szolgáltatásokat különböztet meg.

Hasonló megközelítésen alapszik a szolgáltatásoknak az a felosztása is, amely Illeris (1996) nevéhez fűződik. Ez az osztályozás nemcsak újszerűsége és szintetizáló jellege miatt érdemel különös figyelmet, hanem azért is, mert gyakorlati tapasztalatokra épülve, a leginkább alkalmazkodik a modern társadalmak gazdaságához.

Illeris osztályozása a következőképpen néz ki:

A) *Termékekkel kapcsolatos szolgáltatások* (ember–termék kapcsolat)

1. egyedi termelés (tisztítás, karbantartás, javítás, szállodák és éttermek, kölcsönzés)
2. szabványtermelés (elosztási szolgáltatások: áruszállítás, raktározás, kis- és nagykereskedelem)

B) *Információs szolgáltatások* (ember–jelkép kapcsolat)

1. egyedi termelés (kvaterner szolgáltatások: vállalatvezetés, felsőszintű irányítás, kutatás, tanácsadás, művészetek, szórakoztatás, tömegkommunikáció és szoftverek előállítása, stratégiai jelentőségű banki és biztosítási tevékenység, közigazgatás, ágazati szervezetek)
2. szabványtermelés: rutinszerű adminisztráció és alsó szintű irányítás, távközlés, rutinszerűen végzett számítástechnikai szolgáltatások, pénzügyi és biztosítási szolgáltatások

C) *Személyekhez kötődő szolgáltatások* (ember–ember kapcsolat)

1. egyedi termelés: oktatás, egészségügy, testápolás, sport, gyermekek, sérültek és idősek gondozása
2. szabványtermelés: tömegközlekedés

D) *Társadalmi biztonsági szolgáltatások*: rendőrség, védelem

Az A1, B1 és C1, azaz az egyedi, testreszabott termelés esetében a termelékenység csak korlátozott mértékben növekedhet. Ennek hatásai különbözőek lehetnek: vagy egyre inkább háztartásokon, illetve vállalatokon belül állítják elő azokat, vagy növekszik a karbantartást nem igénylő, egyszer használatos termékek felhasználása, ha pedig ezen megoldások egyike sem alkalmazható, növekszik a foglalkoztatottak létszáma e szektorokban.

Az A2, B2, C2, azaz a szabványosított, tömegszerűen végezhető tevékenységek területén nagyobb lehetőségek mutatkoznak a termelékenység növelésére, ennek következtében az itt alkalmazottak száma stagnál vagy csökken.

Gyakorlati tapasztalatok (pl. az Egyesült Királyságban) is alátámasztják mindezt: az üzleti szolgáltatások, vállalatirányítási tanácsadás, reklámtevékenység stb. a szolgáltatásokon belül a legdinamikusabban növekvő szektor az alkalmazottak számát tekintve, tehát azok a tevékenységek, amelyek nem végezhetőek rutinszerűen, hanem testreszabott, egyedi megoldásokat kínálnak (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT

Az egyéb üzleti szolgáltatások* munkahelyeinek regionális megoszlása az Egyesült Királyságban, 1981-1989

(The regional disparities of the working places in "other business services" sector in the U.K., 1981-1989)

Régió	1981		1989		Változás 1981-1989 között	
	fő	%	fő	%	fő	%
Nagy London	54477	40,9	133940	37,0	79463	146
Délkelet többi része	23832	17,9	78634	21,8	54802	230
Kelet-Anglia	2156	1,6	7557	2,1	5401	251
Délnyugat	5621	4,2	20132	5,6	14511	258
Kelet-Midlands	4151	3,1	13639	3,8	9488	229
Nyugat-Midlands	11299	8,5	23630	6,5	12331	109
Északnyugat	10619	8,0	29479	8,2	18860	178
Yorks és Humberside	5514	4,1	17852	4,9	12338	224
Észak	3181	2,4	7251	2,0	4070	128
Wales	2473	1,9	6323	1,7	3850	156
Skócia	8269	6,2	20289	5,6	12020	145
Észak-Írország	1630	1,2	2924	0,8	1294	79
Egyesült Királyság	133222	100	361650	100	228428	171

Megjegyzés: A munkahelyek száma főállásokban értendő, a részmunkaidős állásokat a főállások 0,5 szeresének tekintve

* - Az „egyéb üzleti szolgáltatások” kategóriába a reklámtevékenység és az üzleti szolgáltatások tartoznak a brit Department of Employment negyedévenként közzétett munkaügyi statisztikáiban.

Forrás: Bryson - Keeble - Wood 1993. 120. o.

A szolgáltatások szerepe a regionális fejlődésben

A szolgáltatások növekedésének legjelentősebb okai az egy főre eső jövedelem növekedése következtében a szolgáltatások iránti kereslet élénkülése és ennek a keresletnek a fogyasztási javakhoz viszonyított nagyobb relatív rugalmassága, valamint az állami és non-profit szektor növekvő jelentősége. Emellett a nyugati társadalmakban tanúi lehetünk a termelési tevékenységek strukturális átalakulásának is: az ipari termelés és a szolgáltatások egyre erősödő integrációjának.

Jelentős változás viszont, hogy míg a gazdasági fejlődés korábbi szakaszaiban a hagyományos szektorok generálták a szolgáltatásokat, mára a tudásigényes szolgáltatások indukálnak sikeres vállalkozásokat a primer, illetve szekunder szektorban. Ez a súlyponteltolódás azonban korántsem szerepcseréként értelmezhető, hiszen bár a szolgáltatások az a szektor, amely a gazdaságilag fejlett országokban a munkaerő legnagyobb részét foglalkoztatja és a legdinamikusabb növekedést mutatja, még mindig az ipari termékek előállítását jelenti a gazdasági növekedés motorját. Inkább arról van szó,

hogy a szolgáltatások, - elsősorban az üzleti szolgáltatások - a termelő tevékenységek, vállalkozások számára létfontosságúvá, a versenyképességet alapvetően meghatározó tényezővé váltak. Az erősödő munkamegosztás következtében a termelési ciklus egyre inkább elkülönülő fázisokra bomlik: a termékfejlesztés, szervezés, irányítás, ellenőrzés, maga a termelés és végül az értékesítés fázisaira (Soy 1994). Az öt funkcióból négy tisztán szolgáltató jellegű.

A szolgáltatások iránti fokozódó igényt a vállalatok vagy saját szervezetükön belülről, vagy önálló, specializált szolgáltató szervezetek igénybevételével elégítik ki. Mindkét megoldás sajátos előnyökkel jár: a belső üzleti szolgáltatások vagy „*implicit tercier szektor*” segítségével elkerülhetők a tranzakciós költségek, a döntéshez szükséges információk rendelkezésre állnak, erősödhet a vállalaton belüli szinergia; külső szolgáltatások igénybevétele mellett a méretgazdaságosság szól olyan esetekben, amikor egy bizonyos szolgáltatást, speciális jellegéből adódóan, a termelő vállalat saját keretein belül nem képes gazdaságosan előállítani.

A termelő szolgáltatások „internalizációját” (azaz saját szervezeten belüli, belső előállítását) vagy „externalizációját” (azaz piacon történő külső beszerzését) számos tényező befolyásolja. A legfontosabbak ezek közül:

- A szolgáltatások specializálódása általában az externalizációt, míg szabványosításuk az internalizációt erősíti;
- Egyes szolgáltatások alkalmazásának gyakorisága nagyban befolyásolja, hogy a vállalat azt belülről vagy kívülről szerzi-e be;
- Bizonyos stratégiai jellegű funkciókat és információkat a vállalatok nem szívesen engednek ki ellenőrzésük alól, ez a tényező, valamint a kockázat csökkentésének igénye a szolgáltatások saját szervezeten belül történő előállítása mellett szól;
- Igen fontos kérdés, hogy bizonyos szolgáltatások beszerezhetőek-e a helyi piacon;
- Az internalizációs folyamatot erősíti, hogy a vállalat rendelkezésére álló munkaerő rugalmasabban és hatékonyabban hasznosítható, ezáltal csökkennek a termelés költségei, a kibocsátás pedig növekszik.

Általában elmondható, hogy a vállalatok a szolgáltatások saját szervezeten belüli előállítását akkor preferálják, ha a koordináció költségei alacsonyabbak a tranzakciós költségeknél, azok kívülről történő beszerzését pedig akkor, ha a speciális szolgáltatásokat nyújtó önálló cégek szaktudása, rugalmassága, hatékonysága meghaladja a vállalaton belül előállított szolgáltatásokét.

Lényeges emellett a szolgáltatásokat igénybe vevő vállalatok mérete is: egy nagyvállalat lényegesen többféle szolgáltatást tud gazdaságosan maga előállítani, mint a kis- és középvállalatok, amelyek függése a külső szolgáltató cégektől sokkal erősebb.

Az egyes régiók gazdasági aktorai közötti kohéziót természetesen elsősorban a szolgáltatások külső beszerzése, a termelő és szolgáltató cégek fokozott együttműködése erősíti. Befektetőket, üzleti szereplőket leginkább olyan térség képes vonzani, amely hozzá tud járulni a hatékony üzleti működéshez. A termelő vállalatok és szolgáltató cégek erősödő és célirányos integrációja egyrészt az egymással szoros kapcsolatban lévő vállalkozások gazdasági szereplésének javulásához vezethet a régió belül, másrészt a régió egészének interregionális vagy akár nemzetközi versenyképességét kedvezően befolyásolhatja (Cappellin 1995).

Természetesen nem csak a termelő vagy üzleti szolgáltatások gyakorolnak hatást a régiók gazdasági szereplésére. A modern termelési rendszerekben egyre fontosabb

termelési tényezővé váló emberi erőforrások számára a vonzó lakókörnyezet mind nagyobb jelentőségre tesz szert a letelepedési döntések során. A vonzó környezet nemcsak tájképi szépséget, tiszta és viszonylag érintetlen természeti környezetet jelent, hanem kulturális és kényelmi szempontból is attraktív miliőt. A fejlett infrastruktúra mellett az oktatási, kulturális, egészségügyi, szabadidős stb. szolgáltatások is fontos vonzó tényezőket jelentenek, szerepük rendkívül fontos a munkaerő, a szellemi erőforrások újratermelésében is.

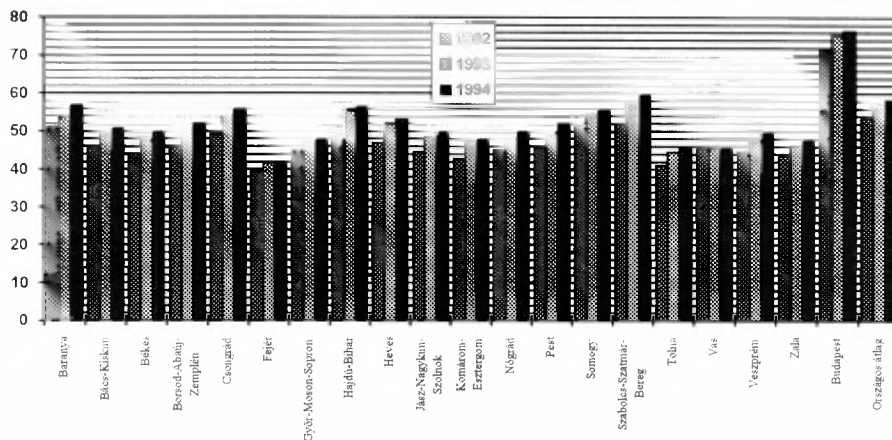
A szolgáltatások más módon is befolyásolják a regionális fejlődés alakulását, melynek alapja a szolgáltatásoknak az a tulajdonsága, hogy előnyben részesítik (különösen a legfejlettebb üzleti szolgáltatások) az urbánus, nagyvárosi környezetet, ahol az agglomerációs előnyöket ki tudják használni (Illeris 1994; Senn 1994). Ezáltal egyrészt könnyen konzerválhatják a meglévő regionális különbségeket: multiplikátor hatásuknál fogva nagyban elősegítik telephelyük régiójának gazdasági fejlődését, és így még vonzóbb gazdasági-társadalmi környezetet teremtenek. A hátrányosabb helyzetű régiók viszont, amelyek nem képesek fejlett tercier tevékenységeket vonzani, még jobban leszakadhatnak a fejlettebb területektől. Erősödik a régiók közötti polarizáció, másfelől viszont a felzárkózás lehetséges útját mutatják a kevésbé kedvező helyzetben lévő régiók számára. Ehhez a fejlett közlekedési és telekommunikációs infrastruktúra kiépülése kedvező hátteret teremthet.

Általában a településhierarchia alsó fokain álló településeken kevésbé jellemző a fejlett termelő, üzleti szolgáltatások jelenléte, a tercier szektor itt többnyire a háztartási és személyes szolgáltatásokra szorítkozik. Nagyobb és funkcionális tekintetben jelentősebb településeken már megjelennek az alapvető üzleti szolgáltatások is, mint könyvelés, adótanácsadás stb., de általában csak a helyi piac kiszolgálására. A specializáltabb, nagyobb szaktudást és piacot igénylő szolgáltatások általában a városi, jellemzően a nagyvárosi környezetet keresik, és ügyfeleik közül számosan gyakran a régió kívüli területekről kerülnek ki. Ezzel egyre nagyobb mértékben járulnak hozzá a régió exportjához.

A regionális gazdaságra gyakorolt kedvező hatásai mellett e folyamatnak is megvannak a maga veszélyei. A nagyobb, magukat a településhierarchia több szintjén is képviseltető szolgáltató cégek általában stratégiai jelentőségű döntéseiket a központban hozzák és legjövödelmezőbb profilú vállalkozásaikat is ott tartják, a kisebb településeknek és a perifériáknak a kevésbé jövödelmező tevékenységeket hagyva csak. Ez a szűrő-modell működik ma Magyarországon is: a központi régió „megszűri” a legértékesebb szolgáltató (de nemcsak a szolgáltató) tevékenységeket, a perifériákra irányítva a hagyományos és kevésbé jövödelmező ágakat. Ez a periférikus helyzetű régiókban átmeneti eredményeket ugyan hozhat, de hosszú távon az elmaradott gazdaságszerkezet konzerválásával a perifériák felzárkózási esélyeit nagyban gyengíti (Horváth 1994) (1., 2. ábra).

1. ÁBRA

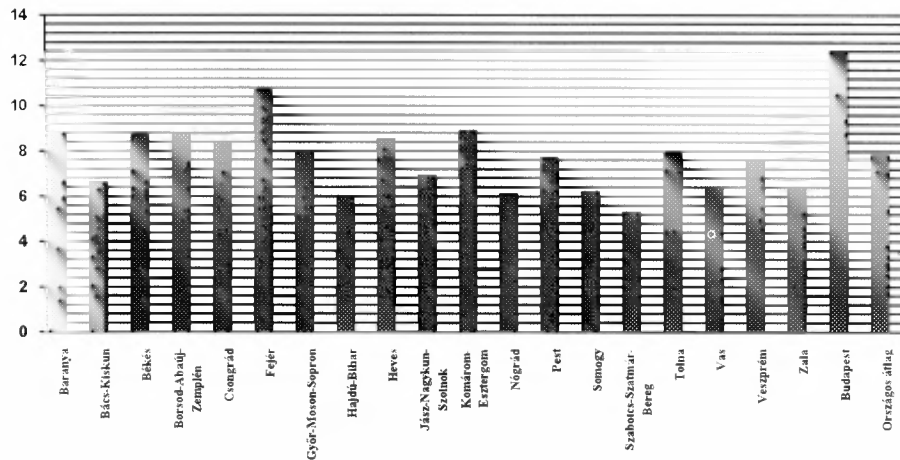
A szolgáltatások aránya a foglalkoztatottak összlétszámán belül Magyarország megyéiben (%)
(The share of service sector from the active workers by counties, %)

Forrás: Megyei statisztikai évkönyvek, KSH, 1994

2. ÁBRA

A fejlett üzleti szolgáltatások aránya az összes szolgáltatáson belül Magyarország megyéiben
(The share of qualified business services inside the service sector by counties, %)

Forrás: Megyei statisztikai évkönyvek, KSH, 1994.

Megjegyzés: a statisztikai évkönyvek ágazati felosztásában a G és O ágazati kódszámok közé eső tevékenységek tartoznak a szolgáltatások körébe. Közülük mindössze kettő (a K, pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai, illetve a J, ingatlanügylek, bérbeadás és gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatás) tekinthető fejlett üzleti szolgáltatásnak. A fejlett nyugati államokban az adatgyűjtés ennél részletesebb bontással történik (például az Egyesült Királyságban a piacutatásra, a vállalatvezetési tanácsadásra stb. külön adatok állnak rendelkezésre).

Összefoglalás

A modern társadalmakban mind fontosabbá váló szolgáltatások vagy tercier szektor nemcsak a foglalkoztatásban és a hazai össztermék előállításában való magas részesedése miatt érdemel megkülönböztetett figyelmet, hanem azért is, mert a fejlett szolgáltatások egyre inkább a regionális fejlődés, az egyes régiók gazdasági versenyképességének alapvető feltételét jelentik. A fejlett gazdaságszerkezettel rendelkező országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy a kiemelkedő fejlődési ütemet mutató régiókban a gazdasági növekedés hagyományos motorja, a feldolgozóipar mellett, azzal összefonódva az üzleti szolgáltatások egyre jelentősebb szerepet játszanak. A személyes vagy háztartási, illetve a tisztán közösségi szolgáltatások a legfontosabb termelési tényező, az emberi erőforrások vonzásának vagy megtartásának fontos eszközei.

A szolgáltatások nemcsak elősegítik egy adott terület gazdasági fejlődését, hanem szívesen telepednek is le a vonzó gazdasági környezettel rendelkező területeken, ami azok további erősödéséhez és a gyengébb gazdaságszerkezettel bíró régiók leszakadásához vezethet. Ennek megakadályozása egy tervszerű, átfogó regionális politika feladata, csakúgy, mint a belső fejlesztési erőforrások mobilizálása, illetve a külső forrásbevonás.

A gyengébb gazdaságszerkezettel rendelkező régiók belső tartalékai nem mindig elégségesek a gazdasági struktúra modernizálására, a technológiai innovációk átvételére. Külső erőforrások bevonása viszont aligha képzelhető el hatékony segítség, érdekképviselet és befolyás nélkül. A mai magyar gyakorlatban ezt a funkciót az önkormányzatok látják el, de általában nem a lehetséges és szükséges hatékonysággal. Gond emellett az is, hogy sok régióban nincs olyan szervezet, amely a modern gazdaság legfontosabb „arucikkét”, az információt összegyűjtené, feldolgozná és a régió gazdasági szereplőinek rendelkezésére bocsátaná. Ezek a hiányosságok egyrészt a fejlődés gátját jelentik, ugyanakkor jelzik a lehetséges megoldás, a felzárkózás irányait is.

Jegyzetek

- ¹ További, elterjedt elnevezései a szolgáltatói társadalomnak: „harmadik hullám” (az első a gyűjtögető, vadászó, halászó életmódról a mezőgazdasági termelésre való áttérés volt, a második hullám az ipari forradalom), információs vagy tudás-társadalom, „posztfordista” vagy „posztmodern” társadalom. William J. Coffrey és James J. McRae a „második”, avagy „nem ipari forradalomról” beszél, amikor az ipar dominanciáját a szolgáltatások vezető szerepe váltja fel (Coffey, W. J. és McRae, J. J., 1989).
- ² A kelet-közép-európai szocialista országokban a marx-i nézet vált uralkodóvá, ennek megfelelően a tercier szektor „nem termelékeny” gazdasági tevékenységként háttérbe szorult. Mára ez a nézet túlhaladottá vált. A modern marxisták már számos szolgáltatást különböztetnek meg: kiegészítő- vagy előkészítő munkát (amely az egyes termékhez kapcsolódik); az anyagok áramlásához kapcsolódó tevékenységek; az irányítás és a munkaerő újratermelése.
- ³ Ezek a „tisztán közösségi szolgáltatások” egyébként egy fontos tulajdonságukban eltérnek a tipikus szolgáltatásoktól, nevezetesen abban, hogy a társadalom egészét szolgálják, nem mutatható ki egyértelműen és személy szerint, hogy ki a fogyasztó, aki így nyilván nem is vesz részt aktívan a szolgáltatás létrehozásában

Irodalom

- Bell D. (1973) *The Coming of the Post-Industrial Society*. New York, Basic Books, Heinemann, London.
 Bryson J.–Keeble D.–Wood P. (1993) *The Creation, Location and Growth of Small Business Service Firms in the United Kingdom*. In: Daniels, P. – Illeris, S. – BONAMY, J.–Philippe J. (Eds.): *The Geography of Services*. Frank Cass & Co., London. 118–131. o.

- Cappellin R. (1995) Regional Embeddedness and International Integration: The Case of SME's in North Italy. Előadás a Janus Pannonius Tudományegyetem Terület- és Településfejlesztési Szakán az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetében. Kézirat.
- Cappellin R. (1993) A termelő szolgáltatások technológiai változásai és területi terjedésük. In: Horváth Gy. (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs. Régiók Európája, 1. 293–305. o.
- Coffey W. J.–McRae J. J. (1989) *Service Industries and Regional Development*. The Institute for Research Public Policy, Halifax.
- Gazdaságpolitikai Kiszótár*.(1966) Szerk.: Földes István. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Gazdaságpolitikai Kiszótár* (1976). Szerk.: Gyenis János. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Gazdaságpolitikai Kiszótár* (1983) Szerk.: Varsányi Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Horváth Gy.: A Dél-Dunántúl nemzetközi versenyképességének előfeltétele, a technológiai megújulás. In: *Tér és Társadalom*, 1994. 1–2, 37–58. o.
- Illeris S. (1989) *Services and Regions in Europe*. ESCS-EEC-EAEC, Brussels-Luxembourg
- Illeris S.–Philippe J. (1993) The Role of Services in Regional Economic Growth. In: Daniels, P. – Illeris, S. – Bonamy, J. – Philippe, J. (Eds.): *The Geography of Services*. Frank Cass & Co., London. 3-10. o.
- Illeris S.(1994) *Essays on Regional Development in Europe*. Department of Geography and International Development Studies, Roskilde University
- Illeris S.: Services and Regional Development. Előadás a Janus Pannonius Tudományegyetem Terület- és Településfejlesztési Szakán az MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézetében. Pécs, 1996. március 21.
- Közgazdasági ABC*.(1973) Szerk.: Muraközy Tamás–Zánkai G. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Közgazdasági ABC mezőgazdálknak*.(1967) Szerk.: Muraközy Tamás – Varga Lajos – Nagy Lajos. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest
- Közgazdasági Kislexikon*.(1987) Szerk.: Varsányi Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Longman Dictionary of Business English*. (1993) Ed.: J. H. Adam. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Macmillan Dictionary of Modern Economics (*A modern közgazdaságtan ismerettára*). (1993) Szerk.: David W. Pearce. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Magyar Értelmező Kéziszótár.(1982) Akadémiai Könyvkiadó, Budapest
- Pálos I.–Arányi E. (1980) *Szolgáltatások Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Senn L. (1993) Service Activities, Urban Hierarchy and Cumulative Growth. In: Daniels P.–Illeris S.–Bonamy J.–Philippe J. (Eds.): *The Geography of Services*. Frank Cass & Co., London. 11-22. o.
- Soy A. (1994) Business Services and Regional Development. In: Hajdú, Z. – Horváth, Gy. (Eds.): *European Challenges and Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs, Centre for Regional Studies. 273-282. o.
- Világgazdasági Kiszótár*.(1994) Szerk.: Varsányi Zsuzsa. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

Abstract

On the classical view, the role of the service sector in the economy is not very important, they don't produce new value, but consume the products, made by the other sectors, like parasite. On the 30-ies, some researcher began to attract the attention, that as they society got richer, the people spend more money to services. The new working places were created most in the service sector, instead of the manufacturing.

The research of the service sector concentrated mostly on final consumption, to study the services offered for the households. On the second part of the 80-es the attention turned to the productive services, these are so companion services, which are consumed in the commodity production and consumer services, too.

The observations of the most developed countries show, that beside the manufacturing - the classical engine of the economic development - to interweaved with it, the business services play more and more important role in the regional development, in that regions, which show outstanding achievement of developing acceleration. The personal or household, and the clearly common services become a very important device to attract and to protect the human resources - the most important production factor.